

A FRÖBEL- BRUNSZVIK- PROBLÉMA

Czeke Marianne emlékének: »Az én Terézem.«

1. E címbeli két név viselőjének emléke világító fáklya- és melegítő napként lebeg az emberiség számára oly-sorsdöntő kisdednevelés ügye felett. Életük és munkájuk közös részét a küzdelem és a csalódás, de ráeszmélve szent elhivatottságukra; akaratuk acélszárnyakkal tört előre a megpróbáltatások útján, mígnem elérte az áhitott eszményi végcélt. Míg a Brunszvik-Pestalozzi kapcsolatok az idevágó kutatások nyomán jóformán tisztázódtak (I. Czeke I. Bevezetés I—CCCCL. I., Benes, Kemény), addig a Brunszvik—Fröbel viszonyt még homály borítja. Tudomásunk szerint ugyanis ennek a két, Isten kegyelméből való kisdednevelőnek személyi és tárgyi viszonya mindmáig nincs érdemlegesen kiderítve, jóllehet a kérdések egész sora vár itt megvilágításra. Volt-e általában valamely személyi és tárgyi kapcsolat közöttük: ha igen, miben és mikor nyilvánult az meg? Vettek-e kölcsönösen tudomást rokon működésükről: milyen állást foglaltak el ebben? Mi az oka, magyarázata ennek a feltűnő elszigeteltségnek, annak, hogy aránylag későn találták egymásra? Íme e kérdések összessége: a Fröbel-Brunszvik-probléma, amelyet az eddigi adatok, források alapján legalább részben igyekszünk megvilágítani. Ez nem csupán nevelés- és kultúrtörténeti feladat, hanem nemzeti önérzetünk követelménye, egy fenkölt személyiségnek tartozó hála és kötelesség.

Ha a felvetett kérdésekre csak némileg megbízhatóan akarunk válaszolni, pontosan kell majd mérlegelni és szigorúan összehasonlítani, egybevetni a tényeket, körülményeket, helyi és időbeli viszonyokat, úgyszintén a pro és kontra jellegű érveket. A tények, amint alább részletesebben kifejtjük, négy csoportba oszthatók. 1. Már egymaga az a körülmény, hogy mindketten, Brunszvik és Fröbel, ugyanazon a területen tevékenykedtek és ebbeli működésük időbelileg is néhány évtizedre egybeesik, a kutató elmét eleve valamely összefüggés lehetőségére, esetleg érintkező pontok szükségességére figyelmezteti. 2. Közeli időbe esik yverdoni látogatásuk. 3. Feltűnő Brunszvik Teréznek szereplése több német városban. 4. A német szakirodalom végre felfigyel, de a lexikonok hallgatnak. — Előbb azonban összehasonlító alapon vegyük szemügyre a két úttörő kisdednevelőnek szellem-lelki alkatát.

2. Brunszvik és Fröbel lelki rokonsága életük és működésük alapján első tekintetre nyilvánvaló lesz. Mindketten ugyanabból az ősforrásból, Pestalozziból merítettek: yverdoni látogatásuk hatása mindvégig kísérte őket. Számukra *a gyermek volt minden*: ezt érezték: hivatásuknak, ebben látták és hirdették életfogytig elhivatottságukat: *A gyermek százada* Pestalozzi nyomdokain igazában Brunszvik Terézzel kezdődik és Fröbellel folytatódik. A svéd Key Ellen híres című munkája »A gyermek százada« 1900-ban jelent meg. (Hogy erre még nem eszméltek rá!) Énjüknek nem egy összetevője azonos, ilyen közös vonások: az Istenbe vetett

tántoríthatatlan hitből folyó mély vallásosság, kételyekkel és tépelődéssel kapcsolatos önvizsgálatra és önnevelésre irányuló törekvés, erős hazafiság és nemzeti tudatosság. (Ebben Brunszvik messterének, Pestalozzinak világboldogító kozmopolitizmusából átküzdötte magát a lángoló hazafiságba). Lényüket, igazi énjüket legpregnansabban írásaikban elszórt vallomásszerű szavak szemléltetik, sűrített kifejezői lelki életük megannyi oldalának. Íme Brunszvik Terézt illetően néhány adat Czeke hatalmas munkájából: az eredeti német szövegnek magyar fordításában: méltóság, csend, illendőség — hallgatás, alázatosság, megalázkodás — a tudás, képesség, akarás összhangja (Pestalozzi szellemében) — férfias tűrés, lemondás — józanság, felsőbbség büszkeség nélkül — erő, erély, határozottság — csak az ami igaz és helyes — önmagát felemelni, önmagán uralkodni, mindent végrehajtani — bölcsesség, jóság, nagyság és szépség együttjár és egy pontban találkozik: Istenben: — egyenlő törvény, szabadság és nagy közjólét, hatás a népre: erre szomjazott lelkem — Martonvásár parkjában már 18 éves korában ünnepélyesen az igazság papnőjévé avatta magát és amikor 1843-ban viszontlátta az »*Altar der Wahrheit*«-nek elnevezett földhantot, elhatározta, hogy rózsabokorral fogja bekeríteni. Önvizsgálódása érdekében külön füzetet vezetett (*Règles de vie*), majd eszményképe, Franklin Benjámint példájára a hét minden napjára *Résolutions* címmel az egyes erényekre táblázatot szerkesztett ezzel a figyelmeztetéssel: Légy elszánt azt cselekedni, amit kell, és hiány nélkül hajtsd végre azt, amit elhatározál (Ezt követi 20 kérdés 432. l. f.). Az ember felemelkedésének módozatait a következő fokozatokban állapítja meg emlékeztetve Spranger »*Lebensformen*« c. művében kifejtett nézeteire: 1. remeteszerű élet a természet ölében; 2. cselekvésben gazdag működés; 3. szenvedések útján, ha belső kapcsolatban él más lényekkel; 4. a művészet által (Czeke CCCCXII.). Brunszvik Teréz külön fejezetben sűríti, foglalja össze a különböző szerzők munkáiból merített neki tetsző gyermeknevelési szabályokat: Pestalozzi, Kant, Montaigne, Fénelon, Rousseau (1810: *Gesetze in Rücksicht der Kinder*. Czeke 281—84). 1811. jún. 18-án erre a megható feljegyzésre akadunk: Naponta akarok valami pedagógiát olvasni.

Hallgassuk most meg Fröbelt. Szerinte az ember alkotó (*ein schaffendes*) lény, a nevelés végcélja pedig, az embert arra képesíteni, hogy a legsúlyosabb megkötöttségek közepette is élni tudjon (Halter 556). »*Durchgreifende Erziehung*« egyik írásának jellegzetes címe. A »*Menschenerziehung*« c. könyvében (1831) önnevelésének s erre irányuló küzdelmeinek velejét ezzel jellemzi: Először mindent megéltem, azután megéltem és megéreztem, végül megéltem, megéreztem és meggondoltam.¹ Fröbel értelmi és érzelmi világa olyan bonyolult — ez magyarázza stílusának bizonyos nehézségét is — hogy külön önalkotta fogalmakhoz folyamodott, amelyekre ugyancsak maga teremtett jellegzetes kifejezése-

¹ Ich habe erst alles gelebt,
dann gelebt und empfunden,
dann zuletzt gelebt, empfunden und gedacht.

ket. Ilyen kirívóbbak saját magyarázatunk kíséretében a következők, amelyekben egy-egy elvnek, programnak sűrítése foglaltatik. A *Darlegung* mint vezető pedagógiai eszme és eszmény arra irányul, hogy azt, ami az emberben legbensőbb, tehát szellemi és isteni magvát kifejtse, szemléltesse, meg- és átéltesse. Fröbel gondolkodásán végigvonul a *Lebenseinigung*, az élet egységesítése, az együvé tartozásnak érzése, az emberi szellem egyesülése Istennel, a természettel, az emberiséggel. Ennek megvalósítása volt célja utolsó alkotásának az 1849-ben Liebensteinban alapított, majd Marienthalba áthelyezett intézetnek »a mindenoldalú élet-egységesítés számára fejlesztő-nevelő emberképzés által« (*Anstalt für allseitige Lebenseinigung durch entwickelnd erziehende Menschenbildung*). Az életnek ez az imperativusa, vezércsillaga nyilatkozik még meg a következő változatokban, összetételekben: *Lebensdarstellung, Lebensganzes, Lebe im Ganzen, Lebe in der Einigung, und so lebe in Gott! Leben kann nur lebend, also mitlebend begriffen, erfasst, erkannt werden. Erneuerung des Lebens im Ganzen*. Itt jegyezzük meg, hogy Fröbel írásában a *Menschheit* kifejezést két értelemben használja: hol mint emberiség, hol pedig és főleg magasabb szubjektív értelemben mint »emberi voltot, az emberben rejlő örök fejlődésre képes szellemiséget, lényegét.« Rokon felfogással találkozunk Kantnál és Nicolai Hartmannnál. Fröbelnek a világképről alkotott és egyéb matematikai elgondolásairól s szferikus filozófiájáról viszont mitsem találunk Brunszvik Terézben.

Brunszvik Teréz legnagyobb honleányi érdeméből, lángoló hazaszeretetéből mitsem von le az a körülmény, hogy bár négy nyelven társalkodott, levelezett, épen saját nemzetének nyelvét nem tudta soha megtanulni, bár erre (főleg később) komolyan törekedett (Rapos 36, ugyanő ezt a hiányt menteni és a körülményekkel megokolni igyekszik, l. még Czeke LVIII. a 26. jegyzet). Már az 1835—41 közötti feljegyzésekben jelentkezik az a szándék, hogy mindent hazájára vonatkoztasson... ezek lángoló hazafinak, honleánynak mutatják, lelkesedve a szabadságért, Kossuthért — de féltő aggodalommal kísérve az eseményeket, amelyeknek szomorú fejleményei... mély bánattal töltik el (Czeke I., XVI). »A magyart e földről kiírtani nem lehet«: ezt a véres megpróbáltatás napjai óta gyakran mondta, de sohasem oly elkeseredett s nemesen büszke nemzeti önérzettel, mint 1852-ben és azóta (Rapos 75). — Ha 1817—18. évi naplóimat olvasom, — írja 1843-ban — rendkívülinek kell a Magyarországon bekövetkezett haladást minősíteni. Ehhez csekély adományommal (*mein Scherflein*) én is hozzájárultam. Naplói, feljegyzései sűrűn tanuskodnak idevágó vallomásairól. Így Dresden 1836 máj. 24. kelettel: *Wir nahmen uns vor, Blanca und Emma Teleki recht viel für unser Vaterland zu lernen, zu schreiben, kleine Traktätchen über viele Gegenstände magyarul (így!) drucken zu lassen... Ein Krebsbüchlein über Gesundheit wie Salzmann über Erziehung* (Czeke I., XXVI). Pestalozzi szellemében egy »*Lyceum in Mitte des Vaterlandes*« kellene, mely alkalmas lenne megfelelő munkaerőkkel az egész nemzedéket, az egész nemzetet regenerálni (Czeke I.

CCXXXV). Egy látszólag aprólékos, de jellegzetes adat: Brunsvik Teréz az egyesületi jegyzőkönyveket és intézeti látogatási naplókát rendszerint magyar névalírásával látta el a grófi cím elhagyásával. — Csak a nőkért akarok élni, rájuk hatni és hazám középpontjában megválasztva életem és tevékenységem középpontját, a nemes, szerencsétlen haza felett örködni és közbelépni, beavatkozni ott és annyira, amennyi tőlem telik (1817—18. napló, Czeke CCCLV). Még számos a hazafiasságra és nemzeti nevelésre vonatkozó nyilatkozatát régebben közöltük (I. Pestalozzi—Studien II. 1932. 162—63. l.). — Ugyanilyen mélységes hazafiság jellemzi Fröbelt. Ennek beigazolására már elegendő lenne egymagában arra utalni, hogy részt vett a német szabadságharcban: két ízben 1813-ban és 1814-ben mint önkéntes bevonult a híres Lützow-vadászszázalóhoz és megsebesült. Saját nemzetéről vallott nézeteit a Keilhauiban 1820-ban »*An unser deutsches Volk*« c. írásának következő mondatai tükröztetik: Úgy látjuk és ismerjük, hogy népünk gondolkodó, tudományos... ábrázoló és gazdagon művészi... vallásos, jámbor és házias nép... Amennyiben fejlődésében követhetjük, kisebb-nagyobb tudatossággal, kisebb-nagyobb céliránysággal közvetlenül vagy közvetve az emberiség céljának eléréseért, ennek tiszta, világos, szent ábrázolásáért munkálkodott életének és javainak feláldozásával (Halfter 556).

E közös vonások ellenére mintha mindkét részről mégis bizonyos tartózkodás mutatkoznék, amelynek rugóit nehéz kihámozni. Kölcsönhatásról nem lehet szó közöttük: amikor Brunsvik Teréz megteremtette az angyalkertet még nem ismerhette Fröbelt, aminthogy ez sem ismerte azt, amikor megalapította a Kindergartent és megteremtette legeredettebb alkotását, az adományokat (*Gaben*). Az eddigi adatok, jelek szerint az első megmozdulás, közeledés Brunsvik Teréz részéről történt (l. alább az 1841. megrendelést, amelyre Fröbel válaszolt). Ezzel Brunsvik Teréz közvetve elismeréssel van Fröbel iránt, de arról eddig nincs tudomásunk, hogy Fröbel már előbb nyilatkozott-e Brunsvik Terézről és hogyan. Igaz ugyan, hogy Brunsvik Teréz több német városban, tehát Fröbel hazájában, buzgó tevékenységet fejtett ki, ámde az akkori közlekedési eszközök kezdetlegessége és a posta lassúsága nem egy mentő körülményre utalnak. (Hiszen az első személy- és teherszállító-vasút Angliában 1825. szept. 27-én indult el). E tekintetben felette tanulságos, mert rávilágít a korabeli állapotokra, a következő érdekes adat. »*Aus Fröbels Gedankenwelt*« című akadémiai értekezésében (1839, 40 l.) Eduard Spranger a 12. l. utal rá, hogy Goethe befolyása Fröbelre nem feltételezhető. Majd a 37. l. jegyzet alakjában ezt írja: Egyébiránt különös jelenség, hogy Goethének egy férfiúról, aki nevelési törekvéseit egy Goethével rokon természetfelfogásra alapította és nem egy évig *töle alig 30 km. távol-ságban* működött, úgylátszik a legcsékélyebb tudomása sem volt.

3. Az első alkalom, amikor Brunsvik Teréz hallhatott volna Fröbel-ről, 1808. szeptember—októberben kínálkozott. — Ekkor ugyanis Pestalozzihoz készülvén, Brunsvik Teréz útba ejtette Frankfurtot. Erről az eseményről Brunsvik Teréz naplóival

kapcsolatban Czeke M. két ízben is megemlékezik. Így a CLXXXVI. l. és jegyzet írja: Brunszvikék néhány »herrliche Abend-et« töltöttek egy Frau von Holzhausen kertjében. Úgy látszik, hogy ekkor nem esett szó utazásuk céljáról, holott azt a mémoires-ok tanúsága szerint sokaknak említették. Innen érthető, hogy nem esett szó Fröbelről sem, aki a Holzhausen fiúkkal éppen 1808-ban ment Yverdonba és 1810-ig ott volt velük, hogy az elsajátított módszerrel otthon folytathassa a fiúk nevelését. De tekintve, hogy Teréz naplóiban annyi életbevágó eseményről nem emlékszik meg, nem is annyira az elhagyott beírás bizonyít amellet, hogy Fröbelről nem történt említés, és hogy vele Yverdonban sem találkozott — mint az, hogy retrospektíve sem utal rá ilyen vonatkozásban. — Csak a 40-es években vesz tudomást gyermekkertjeiről és rendeli több ízben a »Gaben«-eket. Czeke M. másik megjegyzése a Brunszvik naplókval kapcsolatban: De csodálatosképen nem említi Teréz Fröbelt, aki pedig közismerten 1808—10-ig tartózkodott Yverdonban a két Holzhausen fiúval, de még csak retrospektíve sem emlékszik meg Fröbel yverdoni tartózkodásáról sem naplóiban, sem mémoires-jaiban — úgy, hogy tényleg fel lehet tételezni, hogy Teréz nem találkozhatott vele. (CXCVI. l. lent az 50. jegyzet).

Szerintem bizvást feltehetjük, hogy az említett főúri társas összejöveteleken szó esett a Holzhausen-fiúk neveléséről és nevelőjéről, ám az akkor 25 éves Fröbel egy fiatal ismeretlen volt s nem elég súlyos egyéniség arra, hogy Brunszvik Teréz naplójában felemlítse, megörökítse. Ezt a feltételes megokolást azonban magunk sem tartjuk egészen kielégítőnek: ezért tovább nyomoztunk. Czeke és Halfter idevágó adatainak egybevetéséből a következő időbeli helyzetkép tárul eléink. Brunszvikék (Teréz és Jozefin) 1808. aug. 19. indultak Németországba, ahol szept. 5-ig különböző látogatásokat végeztek (tulajdonképen Salzman és Guths-Muths intézeteiben). Würzburgból a majnai Frankfurtba indultak, s néhány napot töltenek a Holzhausen család társaságában. Ez új ismerősökről szept. 21. elbúcsúznak és Darmstadt, Heidelberg, Stuttgart érintésével Schaffhausenben felkeresik Müller Georg tanárt, aki melegen ajánlja nekik Pestalozzi intézetének látogatását: »der damals auf dem Gipfel aller Pädagogon-Weisheit und seines Ruhmes stand«. Minthogy Németországban mindenütt Pestalozzi intézetének magasztalását hallották, elhatározták, hogy Yverdonba utaznak. Zürichben 14 napig maradtak, majd Bern, Lausanne, Vevey érintésével október legelső napjaiban érkeztek Yverdonba, ahonnan november közepe táján távoztak. — Fröbel a Holzhausen fiúkkal 1808 szept. 27. indult el Yverdonba és 1810 aug. 22. ismét Frankfurtba érkezik. A szept. 21. és 27. közötti időben tehát Brunszvik Teréz találkozhatott (találkozott?) Fröbellel, ennek azonban semmi nyoma sincs Brunszvik naplójában, holott abban jóval kevésbbé fontos dolgokról is megemlékezik: pl. részletesen sorolja fel az yverdoni tartózkodás egyes kiadási tételeit. Itt tehát egy ürrel, rejtéllyel állunk szemben, amelynek megvilágítása érdekében a pedagógus segítségül hívja a pszichológust, sőt a képzelet szárnyain a romantikust és lírikust is. Néma megfigyelőként belo-

pódzik a születés és szellem révén arisztokratikus esti társaságba. Látja mint jelentkezik zavartan az esetlen hajlongásokkal köszönő, bemutatkozó fiatal »Hauslehrer«, esdő pillantásokat vetve az általa elfojtott érzelmekkel imádott úrnőjére, ami az éberszemű Teréz figyelmét nem kerülhette el. Vajjon nem ez szegte-e kedvét és vajjon az öreg Fröbelnek eszébe jutottak-e ezek az emlékezetes esték? Természetesen nincsen kizárva, bár kevésbbé valószínű az az eshetőség, hogy Fröbel tanítványaival már nyugovóra tért, de még ebben az esetben is kell, hogy szóba került. Ide vág Spranger újabb levelében a következő rejtelmes részlet: Hoffmann k. a. talált egy levelet, amelyet 1808 okt. 29. Holzhausenné intézett Fröbelhez Yverdonba. Ebben a levélben a »grófnókkal« kapcsolatos utalás történik egy kis cselédpletykára. »Dies beweist, folytatja Spranger, immerhin, dass Fröbel mit der Gräfin Brunsvik in Yverdon zusammen gewesen ist. Vermutlich auch schon in Frankfurt a. M.« Az említett cselédpletyka rejtelmes háttérének fellebbentését érdeklődéssel várjuk.

4. A harmincas évektől kezdve tehát több mint egy évszázaddal ezelőtt, a külföldi (német) szakirodalom, bár csak szórványosan, felfigyel Brunsvik Teréz működésére. Így Wertheimer József bécsi gyáros lefordította Samuel Wilderspin skót lelkésznek »On infant schools« c. angol munkáját a 3. kiadása alapján 1826-ban »Über die frühzeitige Erziehung der Kinder und die englischen Kleinkinderschulen« Wien, 310 l., 2. jav. és bőv. kiadás u. o. 1828, XXIV + 410).² — Chiusani: *Theoretisch-praktischer Leitfaden für Lehrer in Kinderbewahranstalten* (Wien 1832. — J. G. Wirth: *Mitteilungen über Kleinkinderbewahranstalten* (Augsburg 1840) és *Anleitung für Erziehung in Kleinkinderbewahranstalten* (u. o. 1858). A *Mitteilungen* 298 l. olvassuk: A bécsi kiseddóvintézetek története alapítói között felsorolja az érdemdús és a jóért szeretettel tevékenykedő Brunsvik Teréz grófnőt is; olyan név ez, amely az ilyenmő európai intézetek történelméhez tartozik (Rapos is idézi). — Briedl-Beély Fidél A kiseddóvók története c. tanulmányában (Tudománytár 1841, IX. köt. 298. l.) egy porosz írónak 1835-től kelt következő nyilatkozatát közli: E téren, úgy látszik, legtöbbet alkotott az az ország, amelyről alig hinnők és népművelésének alacsony szintjára való tekintettel alig is várhatnók. Ez az ország ugyanis Ausztria.³ Ugyanabban az évben, amikor Németalföldön az első kiseddóvót alapították, Brunsvik grófnő kezdeményezésére hasonló intézet keletkezik Budán (*Ofen*):... és a szép példát két év mulva követi Bécs, amely rövid időn belül 5, Magyarország pedig 12 ilyen intézettel rendelkezik stb. (I. Pestalozzi-Studien II. 157. l.) — Még ennél is fontosabb tanubizonyosságra akadunk Hanschmann munkájában, amely a 292—93 l. Frankenbergnek⁴

² L. ezzel kapcsolatban Mesterházy Jenő »Kossuth Lajos és a kiseddó-nevelés« c. cikkét a Magyar Paedagogia jelen számában a 158. lapon. (Szerk.)

³ Ime ismét a hagyományos megtévesztés, a magyar géniusz elsorvasztása külföldön!

⁴ Adolf Frankenberg már 1833-ban csatlakozott Fröbelhez, majd annak willisauai és keilhauai intézeteiben tanított.

1838-ban von Leonhardihoz intézett leveléből a következő részletet közli: *Egy magyar grófnő*, így hallottam Drezdában egy tanügyi embertől, akihez utazott Németországban és tartózkodásának különböző helyein tiszta emberszeretéből kisededóvókat alapított, ebbeli törekvései közepette arról győződött meg, hogy áldásos működése sikerének főakadálya olyan emberek hiánya, akik erre kellőképpen előkészítve lennének és értenének ahhoz a művészethez, miként kell ilyen kis gyermekkel foglalkozni.⁵ Hogy ezen hiányon segítsen, Magyarországon képzőintézetet alapított olyan fiatalok számára, akik a legzsengőbb gyermekekkel való foglalkozásra szánják magukat, ezt az intézetet számosan látogatják. — A felsorolt vallomásszerű nyilatkozatok alapján arra kell következtetni, hogy Fröbelék legalább hírből ismerték Brunszvik Teréz működését. — Ezzel kapcsolatban utalnunk kell arra a feltűnő jelenségre, hogy a német lexikonok mindmáig milyen mostoha elbánásban (agyonhallgatásban) részesítik Brunszvik Teréz működését (részletesen I. Pestalozzi-Studien II. 1932, 167. I.). Hisz még a legújabb német lexikon, *Der Grosse Brockhaus* (1939), csak ennyit ír róla: *War Schülerin Beethovens und galt irrthümlicherweise lange Zeit als seine »Unsterbliche Geliebte«*. Vajjon ebben nincs-e része az elfogultságnak, a kezdeményezéssel, prioritással kapcsolatos nemzeti hiúságnak?

Számunkra a kisededóvás érdekében kifejtett *egyesületi* tevékenység is felette tanulságos. Angolországban lord Brougham Henrik és Wilson János 1824-ben megalapították az idevágó *»Infant-School-Society«* c. egyesületét, Brunszvik grófnő már 1828-ban alakított egyesületet; ezt követte 1836-ban *»A kisededóvó intézeteket Magyarországon terjesztő egyesület«*, amely mint ilyen első volt az európai szárazföldön. A Berliner Fröbel-Verein 1874-ben alakult. E vonatkozásban Hanschmann (id. m. 495. 465) a következő érdekes magyar adatokat közli: 1874-ben a kisededóvó-egyesületeket az országos egyesülettel (*Landesverein*) egy birodalmi egyesületbe (*Reichsverein*) olvastották össze. Ez nevelési szakfolyóiratot is kiad (szerk. Kohány Mihály előzőleg Komjáthy György). Budapesten kétévfolyamú és képzővel kapcsolatos mintaintézet alakult kisededápolónók számára (igazgatója Szerdahelyi Adolf). Akkoriban az iglói városi gyermekkert német vezetőnöje, Schwerdt Emma k. a. volt. (Ezeket a részletes és érdekes magyar vonatkozású adatokat Szabó Endre a kolozsvári »gyermekkereti nevelő-képezde« akkori igazgatója közölte a német szerzővel).

5. Fröbel rendszerének hatása, meghonosítása nálunk már az első Kindergarten alapítását (1840) követő években kimutatható. *Steinacker* Gusztávnak és feleségének ezirányú tevékenységéről

⁵ Ehhez a szerző * alatt a következőket jegyzi meg: Frankenberg itt nyilván a memés Brunswick grófnőre céloz, aki az angol kisgyermekiskolát életének (így!) és egész vagyonának feláldozásával Magyarországon meghonosította és Pestben egy kisednevelő-képzőt alapított. A hálás haza 1870-ben Pestben egy szép márvány emlékművet állított neki.

már megemlékeztünk (I. Magy. Paed. 1942. 70. I.) Most ugyanezen forrás alapján (Hanschmann 322. l.) a következő érdekes adatot említjük. 1840 körül Brunsvik Teréz unszolására Pivány Nanette⁶ is ír Fröbelnek Új-Aradról a foglalkoztatási eszközök ügyében. Kézenfekvő, hogy Steinackerné és Piványné leveleire Fröbel válaszolt is. Ebbeli feltevéseinket megerősíti Spranger Eduardnak következő lekötelező közlése. A »Kommission für deutsche Erziehungs- und Schulgeschichte bei der Preussischen Akademie der Wissenschaften« kebelében letétben levő *Fröbel-Archiv*ban — írja — bár töredékes alakban, fontos részekre akadtunk Fröbelnek Magyarországgal folytatott levelezését illetőleg. Az erre irányuló kutatások még nem fejeződtek be. Ez idő szerint magam sem tudok velük behatóbban foglalkozni. Elöttem fekszik másolatban 80 nagy gépírási lap a következő tartalommal: 1. két töredékes másolatból és két tervezetből álló személyi levél »an Frl. Nanette Pivány, in Kien St. Marton (nyilván: Kúnsmarton) per Pesth und Szentés, Blankenburg, 20. Januar 1842«. 2. Egy ugyancsak tervezett és személyesen javított másolata egy levélnek, amely így kezdődik:

Hochgeborene, hochgeehrte Gräfin! Ihre ehrende vertrauende Zuschrift d. d. 14. Oktober 1841, die aber erst bedeutend später hier eingegangen ist, hat uns mit Freude und Hochachtung erfüllt. Sie wünschen in Ihrem Briefe Aufschluss über die von uns und von Blankenburg aus angebahnten Kindergärten. Zuerst kann der Name selbst schon eine gewisse Auskunft geben.

»Ezt követi 70 lapon Fröbel pedagógiai nézeteinek és módszereinek áttekintő leírása, ezúttal különös tekintettel a mozgási játékokra. Dr. Hoffmann Erika k. a. (a jeles Fröbel-kutató, teszem hozzá) máris hozzáfogott, hogy ebből a »Theorie des Spieles« számára egy általánosan tájékoztató bevezetést szerkesszen. Ám arra is gondolni lehetne, hogy az egész magyar-német pedagógiai vonatkozások kifejezőjeként megjelenjék. Ön állapíthatná meg, vajjon egy ilyen értelmű kiadványra a Magyar-Német Társaság vagy egy hasonló egyesület érdeklődnék-e. Innen tekintve, a feldolgozásra mint a legkiválóbb szakértő, Hoffmann k. a. jöhetne tekintetbe.«

Hazánk e kitűnő barátjának ezt az üdvös és életrevaló eszméjét ezúttal a legmelegebb figyelmébe ajánlom az illetékeseknek: a Magyar-Német Társaságnak, továbbá a Magyar Tudományos Akadémiának, a Magyar Paedagogiai Társaságnak és az »Ungarn« c. folyóiratnak, mint érdekelt tényezőknek.

6. Befejezésül s mintegy összefoglalásul időrendben egymás mellé sorakoztatjuk Brunsvik T. és Fröbel Fr. életének s működésének fontosabb állomásait. Ez a szembesítés még az avatatlanok-

⁶ Pivány Nanette nagyanyja volt Pivány Jenő írónak, a Pénztartási Központ ny. igazgatójának. Pivány Nanette leánya Pivány Marika, Új-Aradon leánymagániskolát tartott fenn. 1853-ban a nagyszülők és Marika Amerikába vándoroltak, ki s ott is haltak meg. Pivány Ignácné hosszú ideig a Fröbel-Nőegylet pénztárnoka volt, a legelsők között dolgozott a németországi Ronge házaspárral és báró Königékkal a Fröbel-gyermektertek és Fröbel-gyermekkertésznőképezde érdekében. (Pivány Jenő úr szíves közlése).

ban is szükségképen felkelti azt a gondolatot, hogy a két szóban forgó nagy kisdednevelőnek tudomást kellett vennie egymásról.

Brunszvik

1775—1861 (élt 86 évig)
Pestalozzinál (6 hét 46 nap? 1808) 33 éves korában (Czeke 44)

1826. Wilderspin S. »On infant schools« (1823) c. munkájának Wertheimer J. német fordításában 3. kiadása »Über die frühseitige Erziehung« c. Bécsben 1828. Az első »Angyalkert« 1830. Bécsben megszervezi a rennwegi óvodát Landstrasse külvárosában. Onnan Pestre utazott Linder J. plébános és Wertheimer J., hogy Brunszvik intézetét megszemléljék.

1834. Meghívásra Münchenben megszervezi az első óvodát és egyesületet. Azután következnek: Laibach, Wels, Regensburg. Itt Wirl J. J. pedagógusban lelkes méltatóra akad.

Fröbel

Pestalozzinál 1805. szept. okt. 14 1782—1852 (élt 70 évig) napig (23 éves korában), majd 1808—10-ig (25 éves korában) 1826. »Menschenerziehung« c. munkája megjelenik.

1826—29. Külső nehézségek, belső felemelkedés

1830—36. Svájcban (Wartensee, Burgdorf) nevelőintézeteket alapít.

1840. Az első *Allgemeiner deutscher Kindergarten* Blankenburgban (Thüringia).

A Fröbel—Brunszvik-probléma kiágazása s kiegészítő része egy harmadik személyiséggel kapcsolatos. Ez *Marenholtz-Bülow bárónő*,⁷ aki ezirányú munkásságával szinte párhuzamba kívánko-Brunszvik Teréz vállalkozásaival⁸ (l. a következő szembeállítás):

Brunszvik

Angolország. Wilderspin, On infant schools« c. munkája német fordításának hatása alatt 1826-ban ellátogat Londonba, hogy megismerkedjék W. spitalfieldi intézetének belső szervezetével. — 1828-ban Reed angol lelkesz Pestre jön.

Franciaország. 1835-ben Mme Émilie Mallet a párizsi Asyle d'enfants elnöknője levélben kéri Br. T. tanácsait. Ez megküldi neki egy magyarországi kisdedóvó részletes leírását (l. Kisdednevelés 1927, 169—73 l.), amit Mme Mallet 1835 május 9. levélben megköszön. 1839 júl. 18. Sophie Rey üdvözlő beszédet tart a Br. T. tiszteletére rendezett ünnepségen. (l. Kisdednevelés 1928, 240—41 és Pestalozzi Studien II. Egyéb francia és angol kapcsolatok 1839—40-ból Czekénél XXVI.).

Marenholtz.

1854-ben Londonba utazik: ott propagandát fejt ki Fr. eszméinek érdekében, kiállítás rendez Fr. gyermekjátékaiból és kiad egy »The Infant-Gardens« c. művecskét (l. Hanschmann 459. l. f.)

1855 jan.-ban Párizsban tartózkodik az ottani Salles d'Asyles és Écoles enfantines Fr. szellemében Jardin d'enfants-á való átalakítása érdekében. 1857-ben első kísérletei a Mme Pape-Carpentier École normalejában (4½ hónapos tanfolyamú képezde). 1856-ban Jules (?) Mallet ismert filantropista támogatójával több Asyles-ben meghonosította Fr. módszerét (l. Hanschmann 459. l. f., 491. l. f.) Fr. halála után 1854-ben ellátogat Belgiumba, Svájcba, Olaszországba.

⁷ Berta von Marenholtz-Bülow báróné (1810—93) Fr. eszmei barátja és elvrökona, a Fr. kultusz női vezéralakja, 1849 óta hazájában és a külföldön rendkívül buzgó tevékenységet fejtett ki. Fr. módszerének terjesztése érdekében. Egyesületeket alakít, Fr. szellemében több pedagógiai munkát ír. Ő ismertette meg Fr-t Diesterweggel. (Bővebbet l. Roloff: Lexikon der Pädagogik 1914. III. 372—73.).

⁸ Utólag akadunk a kisdednevelés ügyében missziós tevékenységet kifejtett két személyiségnek rokon összehasonlító méltatására, értékelésére. *Falméri Magyar Paedagogia* LII. 3—4.

Brunszvik Teréznek alapvető utazásairól Ausztriában és Németországban már fent megemlékeztünk.

E szembeállításból megállapíthatjuk a következőket: 1. Míg Brunszvik Teréz a kisednevelés egyetemese ügyének érdekében fáradozott, Marenholtzné csupán Fröbel tanai javára folytatott propagandát. 2. Mind a kettő ezzel egyidejűleg saját nemzetének súlyát: tekintélyét, dicsőségét igyekezett öregbíteni. 3. Brunszvik Teréz, missziós tevékenységével 2—3 évtizeddel megelőzte Marenholtz bárónét.

Az előadottakból megállapíthatjuk még a következőket: 1. Brunszvik Teréz grófnő a kisednevelés terén kifejtett úttörő munkásságával több mint egy évtizeddel megelőzte Fröbelt. 2. Levelek tanúsága szerint csak későn s alkalmilag vettek egymásról kölcsönösen tudomást. 3. Ezek a megállapítások mitsem vonnak le Fröbel elévülhetetlen érdeméből, de kellő világításba helyezik egyúttal »Az én Terézem«-nek ugyancsak maradandó életművét.

A Brunszvik—Fröbel-probléma folytatólagos és fokozott megvilágítását Fröbel naplójának és levelezésének közzétételétől, úgyszintén Czeke M. munkája II. kötetének megjelenésétől remélhetjük.

* * *

Források: Czeke Marianne: Brunszvik Teréz grófnő Naplói és Feljegyzései. I. kötet (Bpest, kiadja a Magyar Történelmi Társulat, 1838, CCCCL. és 447 lap). A magyarázó és utaló jegyzetek végnélküli sorozata lapról-lapra nyomon kíséri a szöveget. Emberfeletti teljesítmény ez, amelylyel a szerző maradandó emléket állított önmagának. Sajnáljuk, hogy ennek a pedagógusok számára is — főleg Pestalozzi-vonatkozásban — szinte kimeríthetetlen forrásmunkának II. kötete a nélkülözhetetlen részletes és megbízható tárgy- és névmutatóval még nem jelent meg. — *Rapos József:* Brunszvik Teréz grófnőnek a legnagyobb magyar honleánynak élete és műve stb. (Pest, 1868, IV. és 470 l.). — *Kemény Ferenc:* Fröbel Frigyes önvallomásai (Bpest, 1936. 27 l.). — *Ugyanaz:* Gräfin Maria Theresia Brunszvik (Pestalozzi-Studien II. 1932, 143—78 l.). — *Eduard Spranger:* Aus Friedrich Fröbels Gedankenwelt, a porosz tud. akadémia kiadása (Berlin, 1939, 40 l.). — *A. B. Hanschmann:* Fr. Fröbel. Die Entwicklung seiner Erziehungsidee in seinem Leben (1. kiad. 1874, 3. kiad. 1900.). — *Fritz Halffter:* Fr. Fröbel Der Werdegang eines Menschheitserziehers (1931, XI. és 774 l.)

Kemény Ferenc.

L. ismertette F. Buisson »Nouveau Dictionnaire de Pédagogie« (Paris, 1911) c. munkájában röviden Br. T. életét és működését s többek közt ezt írja: *La comtesse de Brunswick fut pour la Hongrie ce qu' a été pour l'Allemagne Mme de Marenholtz l'initiatrice du mouvement en faveur de l'éducation des petits enfants* (I. 197 l.)